

TAUTOSAKOS LITERATŪRINIS PERDIRBIMAS IR SEKIMAS

LYGINAMOJI VIENOS PASAKOS ANALIZĖ

[vedamosios pastabos

(Analizės tikslas, linkmė ir medžiaga)

Literatūros gyvenime susiduriame su faktais:

1. kad tautosaka eina iš lūpų į lūpas, iš tautos į tautą, iš amžiaus į amžių;
2. kad amžių eigoje ir įvairiose tautose tautosakos forma ir turinys ne iš pagrindų kinta;
3. kad rašytojai tautosakos dalykus literatūriškai apdirbinėja ar jais paseka.

Klausimas: kaip tad tautosaka kinta rašytojo — apdirbinėtojo ir sekėjo rankose? Kuria linkme?

Šios analizės uždavinys yra surasti tik ta formalinė kitimo pusė, ar bent metodiškai į ją pažvelgti.

Prieš imantis analizuoti, būtina susitarti dėl nagrinėjimo tvarkos ir medžiagos. —

Kiekvienas pasakojimas — ar tai būtų tautosakinis ar literatūrinis — yra atskiras miniatiūrinis pasaulis. Šitam pasauly yra atskiros sudedamosios dalys: yra fonas, kuriame viskas dedas; yra veikėjai, kurie išeina į foną ir veikia; veikia

— vadinasi, yra ir veiksmas; veikėjai turi išvidines galias (nusiteikimus), kurios juos verčia taip ar kitaip elgtis; pagaliau patsai pasakotojas turi tam tikrą dispoziciją (nustatymą) į savo pasaulį. Fonas ir veikėjai yra pasakojimo statinis pasaulis; veiksmas reiškia judėjimą, išviršinį dinaminį pasaulį; paskutinės dvi žymės sudaro išvidinį pasakojimo pasaulį.

Iš tų elementų įvairių santykių kyla pasakojimo pobūdis.

Šitais atžvilgiais reikia ieškoti, ką pasakos perdirbėjas ar sekėjas duoda sava.

Tatai parodyti čia galima tik vienu pavyzdžiu. Tam reikalui imama pasaka, kuri yra ne vienos kurios tautos nuosavybė, bet visos žmonijos turtas! (1) Pirmoji pasakų rinkėjų vokiečių Grimmų rinkiny analizuojamoji pasaka pavadinta „Das brave Schneiderlein“ (20 nr.). Bet Grimmas dar nebuvo supratęs, kad pasaka svarbu užrašyti tokia, kokia ji išeina iš pasakotojo lūpų. Dėl to jis, kaip sako vokiečių literatūros istorikas Schereris, „natūralų mūsų (vokiečių) liaudies pasakų toną idealizavo, išmokęs gražiausius, naiviausius, maloniausius liaudies pasakojimo motyvus ir paskui juos vartodamas, kur jie rodės geriausiai tinką, pagal pasakojimo technikos taisykles ir pagal savo paties nusimanyimą. (2) Dėl to šitos analizės pagrindan imama pati pasaka net su 4 variantais Basanavičiaus pasakų rinkiniuose (III t. Nr. 62, 79, 83 ir 172). Visi variantai užrašyti vis kito asmens, bet geografinio ploto atžvilgiu nė vienas neišeina iš Vilkaviškio ir Marijampolės apskričių. Pasakos užrašytos iš žmonių. Tegul jų užrašytojai ir ne specialistai (tai mažina jų mokslinę vertę!), bet yra, matyt, patys iš liaudies. Dėl to jų užrašai vis tiek yra arčiausi liaudies pasakojimams.

Tą pasaką panaudojo ir vokiečių romantikas Brentano savo pasakų junginyje, pavadintame „Schneider Siebentot auf einen Schlag“ (*Brentanos Werke*, B. H. Herausg. v. Max

Preitz, Lpzg.-Wien 1914, S. 369—379). Jo pasaką laikome liaudies pasakos literatūriniu apdirbimu, arba ir perdirbimu.

Šalimais dedame labai panašią suomių rašytojo Topeliaus, rašiusio jau realizmo laikais, literatūrinę pasaką, kaip liaudies pasakos sekimą. Ji pavadinta „Siuvėjas, kuris su siuvo Suomiją ir Švediją“ (Zachris Topelius: *Neue finnländische Märchern*, übers. v. Ilse Meyer-Lüne, Haessel Verlag, Leipzig).

Pirmiausia reikia priminti turinys lietuviškos pasakos, su kuria maždaug sutaria Grimmo ir Brentano pasakos, o Topeliaus pasakojimas teis skyrium.

Kurpius (62 nr. — kriaučius, 79 nr. — kareivis, 83 nr. — daržininkas, 171 nr. — kareivis, Grimmo — siuvėjas, Brentano — siuvėjas) pamatė sykį, kad jam ant rūgusio pieno (79 nr. — pieno, 83 nr. — arkliašūdzio, 171 nr. — duonos, Grimmo — obuolio, Brentano — obuolio) užtūpė daugybė musių (62 nr. — skruzdžių). Jis kirto su delnu ir užmušė 100 (62 nr. — 5,000, 79 nr. — 100, 83 nr. — 700+7, 171 nr. — 700+7, Grimm ir Brentano — 7). Bežiūrėdamas susiprato esąs stiprus, pasidirbdino parašą, kad vienu smūgiu užmušąs 100 (arba kitas skaičius, Grimmo ir Brentano — „Siebentot“) ir iškeliavo į pasaulį. Jį, stipruolį, paėmė tarnauti ponas. Ponas pavedė jam iš miško išvyti žmogžudžius (62 nr. — užkariauti karalystę, 79 — eiti už karalių ant vainos, 83 nr. — turi kautis jo bičiulis galijotas su 100 kareivių, 171 nr. — baigti karą, Grimm — raganosį, Brentano — milžiną), paskui nugalėti liūtą (62 nr. — nėra, 79 — tą patį karalių, 83 — turi kautis jo bičiulis antras galijotas — 200 kareivių, 171 nr. — žmogžudžius, Grimm — du milžinu, Brentano — šerną). Kai karalius išgirdo jo tokius žygius, liepė nugalėt karaliaus kariuomenę (62 nr. — nėra, 79 — nėra, 83 — pats turi kautis su galijotu, 171 — liūtą, Grimm — šerną,

Brentano — raganosį). Kurpius nugulėjo ir gavo atlyginimą.

Kiek kitaip pasakoja Topelius:

Mažas siuvėjas susigalvojo vesti. Jis turėjo pasirinkti vieną iš dviejų mergaičių: trumpukę Mają ir ilgąją Nillą. Kadangi jis pats buvo mažas — pasirinko ilgąją. Bet ši nenorėjo už jo tekėti ir reikalavo iš savo jaunikio rogėms užtiesalo iš lapių kailių, vestuvių apsiausto ir perlų karolių. Mažasis siuvėjas viską jai davė. Bet ir tada Nilla nenorėjo jo žmona tapti. Dėl to jos tėvas jaunikiui uždavė dar du darbus: susiūti Švediją su Suomija ir pasikalbėti su jo seseria, kuri gyveno Švedijoje. Siuvėjas uždavinius atliko, bet dabar jis nebenorėjo ilgosios padykėlės Nillos ir vedė trumpąją Mają.

Šitos pasakos imama lyginti, norint surasti atsakymą į pradžioje iškeltą klausimą.

I. Pasakos statinis pasaulis

A. Fonas

1. Aukščiau suminėti pasakojimai, ypačiai lietuviškoji liaudies pasaka, priklauso prie realistinės pasakojimų rūšies, būtent prie pasakų-pasakėčių, vokiškai vadinamųjų „Schwankmärchen“,⁽³⁾ nors visos keturios yra pavadintos pasakos vardu.⁽⁴⁾ Jos yra sukonstruotos ant tikrovės pagrindo.

Lietuviškos pasakos fonas yra žalia pieva prie kelio, ūkininko pirkia, plėšikų ola, pono namai, karaliaus dvaras, bet ypačiai miškas.⁽⁵⁾

2. Literatūrinės pasakos eina dar toliau į tikrovę ir patį veiksmą lokalizuoja. Brentano pasakoje veiksmas eina Calais, Bretanijos, Burgundijos žemėse. Mėgindamas paaiš-

kinti, kaip atsirado vandenys tarp Prancūzijos ir Anglijos, su tomis konkrečiomis vietomis pasaka susiriša esmiškai (etiologinis motyvas!). Bet veiksmo, pasakytum, scena yra tamsi. Vienas Calais ar Bretanijos vardas klausytojui nieko nepasako.

Tik suomis Topelius foną individualizuoja. Savo herojaus namelį jis piešia gyvai, plastiškai:

Senas apgriuvęs namelis tolimajam krante priklausė jam. Tikrai, vadinasi, anksčiau jis atrodė kaip juodvarnio lizdas, bet dabar jis yra raudonai nudažytas, su šiaudiniu stogu, tikrai su sienom, su langų užuolaidom.

Arba štai kaip Topelius charakterizuoja Rytų marias, kurias siuvėjas turi persiūti:

Jis (siuvėjas) turėjo gerą orą; šiaip audringos marios ištisą savaitę visai atsitiktinai buvo ramios kaip tiršto pieno dubuo (153 p.).

Lietuvių liaudies pasakojimas, o taip pat Grimmo ir Brentano, tuo tarpu pasitenkina tik daikto rūšiniu vardu — tipu: giria, ola... Jie laikosi arčiau prie pasakai charakteringų žymių.

B. Veikėjai

3. Ta pati išvada peršasi ir apie veikėjus.

Liaudies pasakojimas (lie., Grimm), o taip pat ir Brentano, lieka arčiau prie pasakos: į realistinį foną jie išleidžia ne tik žmones, bet gyvulius ir milžinus. Žmogus turi su gyvuliais ir milžinais kovoti. Tokiu būdu čionai yra sumišęs pasakiškas elementas su pasaka-pasakėčia (Schwank).

Topelius išveda išimtinai tik žmones.

4. Pasakoj-pasakėčioj (Schwank) veikėjas esti ne tik žmogus (vyras, brolis, pati, sesuo...) kaip grynosiuose

pasakose, bet sykiu ir tam tikros profesijos atstovas: siuvėjas (kriaučius), kurpius, kareivis, studentas...

Čia nagrinėjamos pasakos vartoja visus suminėtus profesinius vardus, bet daugiausia siuvėjo. Tačiau pažymėtina, kad lietuvių liaudies pasakoje šita profesija neturi jokios reikšmės herojaus veiksmams. Siuvėjo vietoj galėtum tą patį herojų pavadinti kurpiumi, kareiviu, ir veiksmas nieko nenukentės. Taip ir iš tiesų atsitinka. Variante 79 nr. jau randame kareivį, 83 — daržininką.

Lygiai su savo profesija nėra susijęs ir Grimmo siuvėjas.

Literatūrinės Brentano ir Topeliaus pasakos veikėjų profesiją susieja su pačios pasakos veiksmu. Uždaviniams atlikti siuvėjas pavartoja savo adatas: Brentano herojus užsiuva šernui ir milžinui visas kūno skyles; Topeliaus siuvėjas turi Suomiją su Svedija susiūti ir t.t. Siuvėjas čia negalėtų būti pakeistas kareiviu.

5. Nors herojus, pavadintas savo profesijos vardu, jau daugiau apibrėžtas, vis dėlto liaudies pasakoje jis lieka tiktai tipas. Grimmo pasaka apibrėžia savo siuvėją tik vienu vienu „artikeliu“ (ein), lietuviškos pasakos autorius parodo savo nusistatymą dėl jo: vienas variantas vadina paprastai „kriaučius“, kitas „tinginys kriaučius“, „vargšas žmogelis, bet didelis girtuoklis“ (apie tokio nusistatymo priežastis — III dalyje!), lietuviškas pasakojimas (182 nr.) dar priduria apie jo kilimą:

Tėvai „norint labai menką gyvenimą turėjo, vienok sūnų, kaipo vieną, labai lepino. Kaip tik sūnus paūgėjo, leido jį į mokslą, ale kaip be priežiūros išdykusei augo, mažai ką jis prasilavino. Matydamas senukas, kad sūnui iš to mokslo nėra jokios naudos, — o jau buvo gerai paūgėjęs: — dėl to jį atėmė iš mokslo ir leido mokyties amato kurpininkystės. Sūnus, pramokęs truputį amato, pradėjo patsai dirbt, kad ką tai užsi-pelnytų; bet kaip jau labai išdykusei buvo užaugęs, per

tai nieko neuždirbo. Jeigu kokį skatiką kada uždirbo, teip tuo pragėrė.

Tai truputį ilgesnė charakteristika, išdykėlio ir tinginio tipizavimas. Taigi pasakojimas jau rodo žymių atsipalaiduoti nuo gryniosios pasakos formališkumo (Formelhaftigkeit). Ir visiškai tatau įvyksta Topeliaus pasakojime.

Topelius savo herojų charakterizuoja aiškiai, platokai, realistiškai, individualiai.

Tikka buvo geras kaimo siuvėjas, ir be to geras siuvėjas, kuris galėjo sagas taip įsiūti, kad jos neištrūk-davo, jeigu koks garbus ūkininkas po bendruomenės posėdžio pietums gerai privalgydavo žuvies, grucės ir kiaušinių. Be to, Tikka buvo puikus vaikinys, kurį visi mėgo: jis buvo darbštus ir patenkintas, tvarkingas ir lieknas. Geresnio siuvėjo negalima buvo nė norėti. Bet jis turėjo vieną trūkumą, kuris ne nuo jo paties parėjo: jis buvo mažiausias vaikas visame kaime; jis buvo toks mažas, kad ilgajam Pietari siekė tik ligi juostos. Pasako-ja, kad turtingas Antilos dvaro savininkas sykį Tikką pasvėręs ir radęs jį tokio sunkumo kaip dvaro šuo. Ar tikrai taip buvo, to griežtai aš negaliu pasakyti, bet jis buvo mažas, mažas ir vikrus, bet vis dėlto tikras vaikas. Miške vilkui iš kelio jis nesitraukė, bet kitų žmonių draugystėje jis buvo teisingas, nuolankus žmogelis, kuris sykiu su visais juokėsi, kai jį erzino dėl mažo ūgio. Tik juokai turėjo neperžengti ribos, nes ir nuolan-kiajam Tikkai ne viskas galėjo patikti (146 p.).

Brentano, parinkdamas savo pasakojimui herojų, grįž-telia vėl į grynąją pasaką. Tačiau jo siuvėjas vis dėlto yra šiek tiek atvaizduotas: jis yra —

mažas žmogiukas, nedaug ilgesnis kaip nykštys, ant

nugaros buvo apsitempęs visų maloniausią raudoną švarkelį (349 p.).

Iš fono ir veikėjų analizės galima išvesti šios žymės:

TAUTOSAKA LITERAT. PERDIRBIMAS SEKIMAS

(Lietuv. ir Grimm) (Brentano) (Topelius)

F o n a s :

realus	realus	realus
bendrinis	lokalizuotas	lokalizuotas
abstrakčiai	abstrakčiai	konkrečiai
atvaizduotas	siaurai	individualizuotas
siaurai		plačiau
atvaizduotas		

V e i k ė j a i :

žmonės ir gyvuliai	žmonės ir gyvuliai	žmonės
tipai	tipai	individualybė
siaurai atvaizduoti	platėliau	plačiau

Taigi: Statinis pasaulis tautosakoje yra mažiau akcentuojamas kaip literatūriniame liaudies pasakos sekime. Perdirbimas stovi tarp jų, arčiau prie tautosakos.

II. Pasakos dinaminis pasaulis

A. Ekspozicija

6. Liaudies pasakojimas nuveda skaitytoją į kitą pasaulį,

nusako trumpai veikėją, ir veikėjas tuojau pradeda veiksmą. Jo veiksmo metu pasirodo antriniai veikėjai.

Topeliaus pasakojimas visus savo veikėjus išveda iš karto į sceną ir tik tada pradeda veiksmą.

Pirmojo tipo pasakojime pasakotojas pasilieka laisvas rankas įvesti, kada panori, naujus veikėjus, pasakojimą toliau tęsti arba nutraukti. Be to, toksai pasakojimas visados turi priemonę skaitytojui laikyti nežinioje, kas bus toliau.

Antrasis pasakojimo būdas — Topeliaus — pasakojimą padaro organiškai vieningą.

Pirmasis kelias yra nuotykių romano, antrasis — visuomeninio romano kelias.

Brentano prisišlieja prie pirmojo.

B. Veiksmo pradžia

7. Kas veikėjus spiria veiksmą pradėti? — Musės! Musės užtupia ant duonos (kiti liet. variantai: sūrio, arkliašūdžio (83), pieno; Grimmo ir Brentano: obuolio). Herojus jas užmuša; jam tada ateina mintis, kad jis esąs toks stiprus, ir išeina į pasaulį.

Brentano jaučia, kad tokia priežastis nėra užtenkama, ir stipriau motyvuoja: jo siuvėjas negalėjo pakęsti kopūstų, kuriuos jam šeimininkas duodavo pusryčiams ir vakarienei.

Topeliaus herojus veiksmą pradeda taip pat atsitiktinai. Besmuikuojant jaunimo pašokime jam atėjo mintis: jis esąs 30 metų, jis galįs žmoną išmaitinti. Ir nusprendžia žmonos ieškoti. Bet jo argumentai tikrai yra pakankami, kad galėtų vesti!

Taigi: liaudies ir Brentano pasakojimai turi tik priežastį veiksmui, o Topeliaus pasakojimas ir tam tikrą tikslą.

Ir nuo šiol prasideda visa eilė nuotykių.

Kaip yra sudarytas atskiras nuotykis, motyvas arba epizodas? Kaip visi epizodai tarp savęs sujungti?

C. Epizodo sudarymas

8. Herojus turi nuveikti kliūtis. Kyla kova. Liaudies pasakojime kovos dalyviai charakterizuojami labai trumpai, ypačiai priešininkas. Trumpa pastaba (dažnai trumpas palyginimas!) parodo hiperbolišką antitetiškumą tarp jo ir herojaus.

Pavyzdys:

Siuvėjas rado milžinus miegant po medžiu ir knarkiant, kad net medžių šakos linkčiojo (Grimm). — „Išgirdau baisius žingsnius, kad net žemė drebėjo“ (Brentano).

9. Priešininko jėga išreiškiama ir matematiškai: girioje buvo 515 plėšikų (liet.); reikėjo 20 arklių negyvam milžinui parvežti (Grimm). Tokioje charakteristikoje pabrėžiama tik sunkenybė, kurią herojus turi nugalėti.

10. Herojuje pasakotojas pastebi taip pat tik tai, su kuo jis nugalį priešininką. Bet priešininkas nugalėti, kliūtys apveikti yra pasakojimo pats centras. Kaip jis tatai padarė — yra pasakojimo svarbiausias klausimas.

Dėl to daug plačiau yra aprašomas herojaus pasiruošimas į kovą.

11. Herojus nugalį savo priešininką ne jėga arba dėkingų žvėrių ir burtininkų padedamas, kaip tai įvyksta grynosiame pasakose, bet iš dalies dėl savo gudrumo, o daugiausia dėl savo priešininko kvailumo ir dėl atsitiktinumo. Klausytojo akyse jis kartais pasirodo gudrus ir drąsus, kartais tik laimės globojamas, bet visados jis atrodo išmintingas ir stiprus jo priešininko akyse. Ir pasaka suteikia savo herojui visas priemones, reikalingas priešininkui išgąsdinti arba apgauti.

Pavyzdys:

Kurpius ateina pas žmogžudžius su pypke.

Žmogžudžiai klausia, kodėl jis toks stiprus. Dėl to, kad jis šitą pypkę rūkęs (liet.). —

Čia pypkė yra būtina veiksmui.

Taigi: liaudies pasakojimo kovotojo charakteristikoje yra tik tie bruožai, kurie toliau varo veiksmą.

Panašų motyvą su pypke randam ir Topeliaus pasakojime; tik jis vartojamas ne veiksmui plėtoti, bet veikėjams pagyvinti, paryškinti, individualizuoti.

Pavyzdys:

Kai Tikka piršosi Nillai, jos tėvas klausėsi „kurį laiką ilgos kalbos, iškrėtė savo pypkę prie židinio ir staiga pasileido juokais“ (150 p.).

Vėliau, kada Tikka atsisakė nuo jo dukters, „parapiečiai šnibždėjosi ir šaipėsi, kas Antilos dvaro poną taip įpykino, kad jis savo pypkę į židinį pusiau perskėlė“ (162 p.).

Antras pavyzdys:

Lietuviškos pasakos kareivis nugali savo priešą tuo, kad jį, būtent kariuomenę, išgąsdina. Kaip liaudies fantazija išpuošia herojų, kad jo galėtų išsigąsti.

Visa kariuomenė joja keliu, o herojus (kareivis) pasiprašė ko menkiausią arklį. Jis „mislijo, ties giria dajojęs, pabėgtie, dagi užsisėdo be jokio pamovimo, tiktai pasiėmė valgyt ir mažą rykštelę. Visi kareiviai joja keliu, o jo kumelaitė kaip pradėjo jį nešt ant girios! O tenai pagiriu buvo pastatytos kartuvės: kaip insipainiojo toj kumelaitė in tais kartuves, kad ait' tai ait' tiesiog ant to neprieteliaus!“ (171 nr.).

Kita pasaka įbruka herojui į rankas ne kartuves, bet kryžių. Kas yra baisiau kaip kartuvės?! (6) Antra vertus, kas yra kilnesnio ir galingesnio kaip kryžius?! Žinoma: su tokiom priemonėm priešininkas turi būti nugalėtas:

Ans (priešas), pamatęs, kad jau atjoja, stoja ant kares; atsigryžta in šoną — atleikia tiesiog an jų neapsakoma baisybė! Teip jis persigandęs — bėgtie... (171 nr.).

Arba:

Kariuomenė nusigando pamačius kurpių atlekiant su kryžium ir „ėmė šnekėt, kad jie negalį pradėt, nes jis su Dievo galybe atjoja“. Jį susistabdė, pasisveikino ir susitaikė (172 nr.).

Atrodo, kad liaudies pasakojimas, palyginti su literatūriniu, yra labai šykštus žodžiams.

12. Liaudies pasakojime (liet.) didelės reikšmės turi atsiiktinumas. Kodėl pradėjo arklys bėgti? Kodėl veikėjas griebėsi ranka už kryžiaus ir t.t.? Kai kurie pasakojimai tuos atsiiktinumus mėgina pagrįsti: arklių pabaidė kurapkos, arklys užuodė kitus arklius. Herojus išsigando ir norėjo už kryžiaus užsikabinti ir sustoti, bet kryžius buvo persenęs, ir kurpius jį nulaužė. Bet kitame to paties motyvo pasakojime trūksta tokio motyvavimo. Pasitenkinama eile įvykių, nepaisant jų logiškos eilės. Rūpinamasi tik, kad tie įvykiai nustebintų.

13. Kai kurios pasakos-pasakėčios (Schwänke) tokį nemotyvuotą veiksmą paverčia žaislu. Šitą liaudies pasakojimų žymę suprato Brentano ir ją pavartojo savo pasakai.

Pavyzdys:

„Milžinas davė man su pirštu tokį spriktą, kad aš nulėkiau į girininko trobelės kaminą ir pataikiau į didelį puodą pieno, kuris stovėjo prie židinio“. Arba: „Kai ožys pagriebė su savo ragais mane už antjuosčio, porą sykių pakratė šen ir ten ir paskui su neaprašoma jėga sviedė viršum medžių į girią, aš nukritau švelniai ant šieno kupetos“ (376 p.).

Taigi: liaudies pasakojimas stovi vidury tarp atsitiktinumo ir motyvavimo.(7)

Kas čia pasakyta apie liaudies ir Brentano pasakojimus, negalima pritaikinti Topeliui. Jo herojus pergalėtoju tampa ne dėl gudrumo ir atsitiktinumo, bet dėl išmintingumo ir kantraus darbštumo. Dėl to ir jo pasakojimo būdas yra kitoks.

Darbas reikalauja ilgesnio laiko. Ne viena diena herojus nugali kliūtis; tam reikalingas jis visai tiksliai pažymėto laiko tarpo — dviejų vasarų, visos žiemos.

Autoriui nereikia rūpintis, kuriom priemonėm nustebinti ir išgąsdinti; jis turi tik įtikinti. Dėl to jis pasakoja labai planingai, nepagailėdamas žodžių. Kaip jau buvo pažymėta, autorius išpuošia veiksmą ir visą paveikslą. Scenos su žmonėmis jam yra dar svarbesnės kaip pats uždavinių atlikimas. Dėl to čia jis gali savo vardu veikėjus charakterizuoti.

D. Epizodų sujungimas

14. Lietuviškoje pasakoje nuotyčiai eina vienas paskui kitą (Kettentechnik). Juos susieja tik tas pats herojus. Net ne tas pats asmuo skiria jam uždavinius. Grimmo pasakojime visi uždaviniai eina iš vieno asmens.

Brentano ir Topelius stipriau susieja. Brentano pasakojime atskiri motyvai sujungti dvejopu būdu: jie sugrupuoti ne tik apie tą patį herojų, bet ir visos kliūtys eina iš vieno ir to paties šaltinio: milžinas ir šernas yra raganosio tarnai. Topelius visus epizodus susieja dar vieningu herojaus tikslu.

15. Nors liaudies pasakojimo epizodų palaidumas leidžia pasakotojui tęsti pasakojimą, kolei nori, bet jis pasitenkina įprastiniu trijų skaičium: lietuviškas pasakojimas 62 nr. — 1, 79 nr. — 2, 83 nr. — 3, 171 nr. — 3, 172 nr. — 3, Grimmo — 3+1, Topeliaus — 3+2, Brentano — 3+1+00,(8). Tačiau tik

Topeliaus ir dar šiek tiek Brentano pasakojimuos esama epizodų kilimo, kuris yra taip charakteringas grynajai pasakai. Lietuviškose pasakose ir Grimmo užrašytoje visi trys epizodai yra kaip pasakoj — pasakėčioj (Schwank). Dėl to juos lengva sukeisti vietomis, pakeisti naujais epizodais, visai praleisti ar naujų įpinti. Taip iš tikrųjų ir yra atsitikę: matom tai, lygindami lietuviškas pasakas.

E. Pasakojimo pabaiga

Žinoma: visi šitie pasakojimai „gerai“ pasibaigia. Visi herojai gauna žmonas ir laimingai gyvena.

16. Grynoji pasaka paprastai turi trafaretinę formulę, kuria ji iš kito nerealaus pasaulio, tarsi, nusileidžia į paprastąjį, kasdieninį. (9) Pasakai-pasakėčiai (Schwank) tokia formulė yra tekusi iš pasakos, šiaip jos nevartoja. Vis dėlto lietuviškas pasakojimas tokią baigiamąją formulę turi:

Pavyzdys:

Generolas turėjo dukterį. Jis iškėlė puotą, išleido dukterį už narsuolio kareivio ir padovanojo jam visą karalystę. Ir paskui: „Ir aš ten buvau, pas pečių sėdėjau, in vestuvininkus žiūrėjau ir ką girdėjau ir mačiau, žodis in žodį užrašiau“ (171 nr. panašiai ir 172 nr.).

Ir Topelius yra pajutęs reikalą iš pasakojimo pasaulio parvesti skaitytoją vėl į kasdieninį gyvenimą. Bet jis nevartoja trafaretinės formulės. Perėjimas yra individualus, simboliškas:

Šiaurės uolomis, Tikkos siūlais ir dar daug kuo Suomija ir Švedija yra tarp savęs susijungusios (164 p.).

Iš to kas pasakyta, gaunam šias žymes pasakojimo dinaminiam pasauliui:

TAUTOSAKA LITERAT. PERDIRBIMAS SEKIMAS

Ekspozicija:

Vienas po kito	vienas po kito	iš karto
----------------	----------------	----------

Veiksmo pradžia:

Tik veiksmo priežastis	priežastis	priežastis ir tikslas
Priežastis nepakankama	pakankama	pakankama

Epizodo sudarymas:

Epizodo centras pergalė	pergalė	pergalė ir
Įtikimas atsi- tiktinumas	a. įtikimas atsi- tiktinumas	vaisiai
	b. žaismas atsi- tiktinumais	motyvavimas

Epizodų sujungimas:

Jungia - herojus	herojus ir prie-	herojus ir
Epizodų skai-	šininkas	tikslas
čius 3,3+1	3+1+oo	3+2
Epizodų tolygumas		augimas

Pasakojimo pabaiga:

Pasakos formulė pasakos—pasakėčios simbolinė formulė

Taigi: Tautosaka ir Brentano pasakojimai akcentuoja ypačiai patį veiksmą; Topeliaus pasakojime yra pusiausvyra tarp fono, veikėjų ir veiksmo.

Tautosaka, iš dalies ir Brentano pasakojimai, palaidai ir mechaniškai laikosi liaudies pasakos technikos; Topelius laikosi liaudies pasakos technikos griežčiau ir epizodus organiškai jungia.

III. IŠVIDINIS PASAULIS

A. Herojaus dispozicija į pasaulį

17. Nors visi herojai yra kurpiai, siuvėjai arba kareiviai..., jie pasirodo ir įvairių kultūrų atstovai. Šitas dalykas matyt iš jų dispozicijos į išorinį pasaulį, į kitus žmones.

Pavyzdys:

Lietuviško pasakojimo kurpius sėdi žmogžudžių urve „ant galinio suolo“. Išgirdo žmogžudžius pareinant. „Aš jų nebijau“, sako kurpius ir „pasislinko tolyn už stalo. Štai įeina dvylika žmogžudžių, viriausias pirmiausiai ir jis žiuri ne teip į kelevį, kai į jo kaktos parašą. Visi suvėję stovi pas duris. Viresnysis žmogžudžių sako: „o ko tu če?“ — „o ko tu če?“ klausia kurpius. — „Na kad tu toks pons, kaip aš tai sveiks!“ Kaip tik pasisveikino viriausias žmogžudžių, teip ir visi kiti su juom' pasisveikino. Tuojaus pasiuntė tą mergą atnešt valgyt ir, tą kurpių drauge pasisodinę, visi išvien pavalgė“ (172 nr.).

Šitam dialoge iškyla apskritai žmogaus instinktyvus polinkis išgąsdinti ir apveikti savo priešą jau viena savo povyza ir trumpu drūtu žodžiu. Tatai charakteringa ne tik žmogui, bet ir zoologiniams gyvūnams (plg., kaip katinas prieš katiną, gaidys prieš gaidį pučiasi ar stiepiasi, plg. ir kaip bernai prieš susipešdami kartais stengias iš aukšto pažvelgt į savo priešininką, arba kaip vyras ar mergaitė savo išviršine povyza stengias vienas kitam patikti, kitaip tariant, vienas

antrą „nugalėti“!) Galingasis nereikalingas daugelio žodžių (plg. Odisėjų!). Bet jeigu abudu yra stiprūs, abudu lygūs, tada tarp lygiųjų daroma bičiulystė, atsiranda vaišingumas.

Tai buvo žmogaus primityviškumo žymė.

Dar charakteringesnis yra kurpiaus (kuris šiame variante jau kareivių pavirtęs!) dialogas su „jenarolu“:

Kareivis guli pakelėj ant pievos. Pro šalį važiuoja „jenarolas“, pamato kareivį su parašu, kad jis iš karto 700 ypatų ir 7 galinčius“ užmušęs, ir nori jį pažadinti. Jis sako: — „ponas kareivi, ponas kareivi!“ O kareivis pabudęs rūščiai paklausė: „Ko nori, kad lendi in akis?..“ — „Meldžiu tamistos — sako jenarolas — neužpykite an manęs; ar negalėtumet' važiuotie su manim — jau man rytoj' paskutinė diena, reik storie an pleciaus, o jaigu rytoj' neatlaikysiu, tai jau atima nuo manęs viską“. — „Gera, pažiūrėsim“, atsakė kareivis“ (171 nr.).

Tai yra tipiškas valdovo pasikalbėjimas su valdiniu, kuris kreipias į poną su prašymu. Šitas pasikalbėjimas yra labai tipiškas ir tam tikram tautos gyvenimo amžiui. Valdovo ir valdinio skirtumą, kaip sunkų jungą, buvo pajutę lietuviai, kada jie buvo svetimųjų valdžioje. Posakis „pažiūrėsim“ dar šiandien yra populiarius Lietuvoje kaip valdininkų biurokratizmo atminimas (plg. Kudirkos viršininkus!).

Brentano herojus jau turi kitos kultūros žymių — dvaro, riteriškos kultūros. Užtenka tik įsiskaityti į analogišką herojaus „Siebentot“ dialogą su Burgundijos karalaičiu:

Kriauciukas įsigulė į kunigaikščio šalmą. Dešine ranka karalaitis čiupo šalmą už lankelio, norėdamas užsidėti, bet „aš (pasakotojas Siebentot!) užtrenkiau jį su tokiu smarkumu, kad jam privėriau pirštus. Ir kai jis suriko:

Kas per nenaudėlis yra man šalme?

Aš vėlei sušukau:

Nukąsiu ranką tau tu, šelmi!

Esu aš riteris, aš „Siebentot“ vardu,
Septynis aš suėdu ir visus kartu.

Jis tarė:

O mielas karžygy, brangus,
Pasigailėk manęs, paleisk!
Atlyginsiu aš tau, mato dangus,
O kiek tu nori — pats priteisk!

Liaudies pasakos fonas, be kita ko, yra ir karaliaus rūmai. Bet jie atrodo visai ūkininkiškai. Brentano herojus į juos žvelgia jau riterio akimis. Ir jo dvasioje esama riteriui charakteringų žymių: nuotykių pamėgimas, vasališkas atsidavimas, damos garbinimas. Lietuviškas herojus visai nesvajoja apie meilę. Vokiškas Grimmo herojus turi obuolį, ant kurio musės užtūpė, bet nežinai, iš kur jį gavo. Brentano pasako tai aiškiai: herojui obuolį padovanojo „puiki mergytė“. Siuvėjas vis pasižiūri į obuolį, prisimena mergytę ir pasistiprina naujoms kovoms.

Topeliaus herojus žiūri į pasaulį moderniško žmogaus akimis — doro piliečio „bürgerio“. Jis nepasitiki Antilos pono žodžiu, kada tas jam pažada savo dukterį: jis reikalauja liudininkų. Jis yra praktiško realistiško amžiaus atstovas. Kai jis mėgino susiūti Švediją su Suomija, sykiu jis organizuoja ir didelę žvejybą, davusią jam apščiai naudos. Net meilėje jis yra praktiškas: jis veda pagaliau mergaitę, kuri yra jam lygi ir gera. Tikka yra atstovas to amžiaus, kada luomas jau nieko nereikšė, kada visi buvo jau tik žmonės; juos skyrė tik turtingumas ir neturtas.

Topeliaus herojus yra ne tik „bürgeris“, bet ir individuali asmenybė. Jo dialogai parodo jo asmeninius dvasinius nusiteikimus, kaip jau anksčiau pavyzdžiais buvo parodyta.

B. Pasakotojo dispozicija į herojų ir pasakojimo pasaulį

18. Pasakos — pasakėčios (Schwänk) herojus paprastai

nesti toks paprastas kaip pasakos: geras ar blogas. Lietuviško pasakojimo herojaus charakteristika (kaip buvo surasta) rodo pasakotojo nusistatymą prieš herojų dėl jo praeities (tėvai siuntė jį į mokyklą, bet jis nieko neišmoko!). Šita antipatija kyla iš to, kad pasakojimo herojus yra paniekinęs lietuvio valstiečio aukštesniojo gyvenimo idealą. Lietuvis mielai duoda savo vaikui mokslo. Tai ypačiai buvo valstiečio idealas tais laikais, kada tik kilminingųjų ir valdininkų vaikai turėjo teisę aukštesniąsias mokyklas lankyti. Sūnaus atsisakymas nuo šito idealo valstiečiui tėvui buvo didelis pažeminimas. Jeigu berniokas nenorėjo mokytis, jis buvo laikomas išdykėliu, tinginiu. Iš jo tada tegalėjo išeiti, kaip žmonės vadino ir tebevadina, „kriaučiukas“ ar „šiaučiuks“, nes šitas amatas valstiečiui rodė ir dar teberodos žemas. Dėl to lietuviško pasakojimo herojus iš dalies yra nesimpatiškas.

Vis dėlto berniokas mokėsi mokykloje; daugiau žino už valstiečius; tarp jų liekasi gyventi; jis jiems artimesnis kaip dvarininkas ar valdininkas ir dėl to iš valstiečių susilaukia ne tik pašaipos, bet iš dalies ir simpatijos. Jo negerbia, bet su juo miela jiems pabūti.

19. Tas pasikalbėjimas rodo ir komiškąją pasakojimo pusę.

Iš kasdienio gyvenimo pasakojimas mėgsta pabėgti paprastai dvejopu būdu: arba jis nukelia klausytoją į fantastinį pasaulį, arba parodo kasdieninį gyvenimą išvirkščią. Pacituotas liaudies pasakojimo dialogas šliejasi prie antrojo tipo. „Jenarolas“ yra atsidūręs prašančiojo rolėje, kareivis jaučiasi valdovo galybėje. Tatoi labai charakteringa realistinės pasakos žanrai.

Brentano savo herojum ir jo žygiais parodijuoja visą riterišką gyvenimą. Parodija pasireiškia tuo, kad kilnius dalykus Brentano pakeičia žemais, smulkučiais.

Pavyzdys:

„Siebentot“ kovojo su šernu. Pergalės trofejų Brentano herojus apsako tokiu būdu: „Aš nupjoviau

šernui uodegą, paskui uždariau koplyčią ir su savo šerno uodega skubėjau atgal į rūmus... ir padėjau ją prie karaliaus kojų“ (373 p.).

Į savo pasakojimą Brentano įpina ir politinę satyrą, būtent dėl karo tarp Anglijos ir Prancūzijos (372 p.).

Jis vėl su žodžiais ir įvykiais žaiste žaidžia tik tam, kad žaistų. Atrodo kartais, kad savo veikėją jis vartoja kaip sviedinį. Žaismingumą stiprina ir eiliuoti posmai, kurių Brentano vienur kitur įpina.

Jeigu Brentano parodijuoja tam tikro amžiaus papročius, tai Topeliaus pasaka labiau paliečia apskritai žmonių silpnybes. Gyvenime Topelius mato tai, kas kilnu, bet nepraleidžia ir to, kas menka, nuo ko nėra laisvas nė vienas žmogus. Jeigu Brentano herojus yra palinkęs į tai, kas didinga, tai visi Topeliaus veikėjai simpatizuoja mažumui; dėl to jie atrodo ne komiški, bet tik vaikiški. Visas pasakojimas yra pilnas humoro.

20. Topeliaus juokas yra visai kitoks kaip Brentano ar lietuviškos pasakos. Lietuviška pasaka žiūri į dabartį; Brentano su praeitimi žaidžia; Topelius žiūri į dabartį, bet jo humoras siekia ir į ateitį: jis skaitytoją pakelia. Dėl to jo veikėjas yra simpatiškas; jis turi tik fizinių trūkumų (čia jam pasakotojas parodo užuojautos!) bet jo dvasia yra stipri. Šitas realus žmogus sukurs savo kraštui ateitį, nes pasakotojas nepasiilgsta praeities; jis tikis geresnės ateities. „Viskas keičiasi, ir gerai, kad bus kas nors geriau“.

Tokia skirtinga yra pasakotojo dispozicija į savo veikėjus. Tas pat pastebima ir dispozicijoje į dorovinę tvarką.

21. Lietuviškam pasakojime (o taip pat ir Grimmo!) laimės simbolis yra vestuvės ir turtas, Brentano — vestuvės ir vaikas; Topelius gyvenimo laimę aprašo šiais žodžiais:

Tikka ir Maja buvo laiminga pora: abudu buvo vienodo didumo, ir nė vienam nereikėjo iš aukšto žiūrėti. Juodu buvo lygiai turtingi ir lygiai darbštūs. Senas apgriuvęs namelis buvo pataisytas ir naujai nudažytas.

Prieš langus augo balzaminai, ir trys riebios karvės davė nameliui užtenkamai pieno ir sviesto... Kada Tikka su Maja kaip mažos, malonios, gyvos lėlės trepseno per kalną į bažnyčią, žmonės sakė: „Lygus lygiam geriausiai tinka!“

Taigi pilietiškas, arba, kultūriškai valstietiškas (biurgeriškas) gyvenimo idealas!

22. Lietuvių liaudies, Grimmo ir Brentano pasakojimų pasauly vyrauja tik idėja teisingumo su atlyginimu ir bausme, kaip paprastai esti pasakoje. Šiuo atžvilgiu Topelius yra humaniškesnis (arba: krikščioniškesnis!): jo pasakojime su teisingumu eina ir pasigailėjimas: už savo išdidumą Nilla buvo nubausta — ji labai nuskurdo. Bet trumpoji Maja jai padėjo.

Taigi dispozicijoje į pasaulį atsispindi šios žymės:

TAUTOSAKA LITERAT. PERDIRBIMAS SEKIMAS

Herojaus dispozicija:

Primityviškai valstietiška	riteriška	kultūriškai valstietiška, miestietiška
Tipiška	tipiška	individuali

Pasakotojo dispozicija:

Luomo ir laikotarpio komizmas	luomo ir laikotarpio parodija, politinė satyra grynas žaismas	humoras dėl žmoniškų silpnybių, dėl socialinių skirtumų
Teisingumas su atlyginimu	teisingumas su bausme	teisingumas su pasigailėjimu

Taigi: visos trys pasakų rūšys daugiausia skiriasi savo išvidiniu pasauliu. Grimmo pasaka prisišliejusi labiausiai prie grynosios pasakos. Lietuviškoji pasaka jau įdeda kai kurių tam tikro laikotarpio žymių, dar daugiau Brentano ir Topelius. Topelius duoda ne tik laikotarpio žymių, bet ir savų individualių nusiteikimų. Brentano pavartoja liaudies pasakos medžiagą ir formą, tik nušviečia ją savo šviesa, savo dispozicija į pasaulį. Topeliaus pasaka pavartoja liaudies pasakos išviršinę formą ir duoda naują medžiagą (statinis pasaulis), savą šviesą. Brentano pasakojimas yra artesnis nuotykių pasakojimui. Topeliaus yra artesnis visuomeniniam pasakojimui.

— — —

Iš visos analizės, kaip tautosaka kinta perdirbėjo ar sekėjo rankose apskritai, galima išvesti šios žymės:

1. Individualinė kūryba stipriai laikosi tautosakos technikos.
2. Sausos, stereotipinės tautosakos statinio ir dinaminio pasaulio išviršinės formos
3. atgaivinamos subjektyviu ir tam tikro laikotarpio išvidiniu pasauliu ir
4. susiejamos išvidinio vieningumo tendencija.